

فصلنامه علمی - پژوهشی «پژوهش‌های ادبی - قرآنی»
سال پنجم، شماره دوم (تابستان ۱۳۹۶)

بررسی نظم در معانی افعال و مشتقات قرآنی با «فاء الفعل» حرف «فاء» مشترک

علی رضا طبیبی^۱

ابراهیم ابراهیمی^۲

فهیمة جفرسته^۳

چکیده

این تحقیق به بررسی نظم در معانی افعال و مشتقات قرآنی با فاء الفعل (حرف فاء) مشترک می پردازد. هدف اصلی کشف نظم در معانی لغات قرآنی است و این که گفته شود نظم علاوه بر این که در افعال و مشتقات قرآنی که در فاء الفعل مشترک هستند وجود دارد، در معانی آنها نیز وجود دارد و در صد قابل توجهی از آنها دارای معنای یکسان (گشودن و جدا کردن) می باشند. به عبارت دیگر به بررسی این نکته می پردازد که چه میزان از افعال و مشتقات قرآن که با حرف فاء آغاز می شوند به معنای گشودن و جدا کردن است و این گونه حکایت گر نظم قرآن می باشند. برای یافتن پاسخ کتب لغت متعددی مورد مطالعه قرار گرفت. لذا تمام افعال و مشتقاتی که در قرآن با حرف فاء آغاز می شدند، به همراه معانی آنها، استخراج شد و در تک تک آنها معانی مورد نظر بررسی شد. در این راستا تمام افعال و مشتقات بدون تکرار و با تکرار از طریق میانگین موزون لحاظ شدند. در انتها این نتیجه به دست آمد که ۳۸ درصد افعال بدون تکرار و ۵۷ درصد آنها با تکرار دارای معنای گشودن می باشند. ۵۴/۶ درصد مشتقات قرآن نیز که ریشه آنها با حرف فاء آغاز می شود دارای معنای فوق است. این تحقیق نشان داد که نظم قرآن علاوه بر اینکه در بین آیات و لغات قرآن موجود است، در بین معانی آنها نیز وجود دارد.

کلیدواژه‌ها: قرآن کریم، حرف فاء، فاء الفعل، مشتقات، افعال، نظم.

* تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۱/۲۵ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۴/۲۵

a-tabibi@araku.ac.ir

۱- نویسنده مسئول: استاد یار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه اراک

e-ebrahimi@araku.ac.ir

۲- دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه اراک

fahimeh_jafrasteh@yahoo.com

۳- دانشجوی دکتری، علوم قرآن و حدیث دانشگاه اراک

مقدمه

قرآن کریم سرچشمه معارف والای الهی است که در پرتو آن روح انسان قوت می‌گیرد، بعثت پیامبر (صلی الله علیه و آله وسلم) با قرآن آغاز گردید و پرده‌های جهل و خرافه با قرآن کنار رفت و اسلام در پرتو آن جاودانه ماند. از صدر اسلام تاکنون قرآن محور تمامی علوم و معارف اسلامی بوده است و در طول تاریخ اسلام هر نوع تعلیم و تربیت از قرآن آغاز شده است و ادامه یافته است؛ این کتاب بی‌بدیل و معجزه جاوید پیامبر در بالا ترین مرتبه فصاحت و بلاغت بوده و نظم و انسجام این منشور آفرینش به گونه‌ای است که تمام سوره‌ها و آیه‌ها و کلمات را در هم تنیده کرده است. با گسترش اسلام و فراگیر شدن تعالیم قرآن، علما و دانشمندان فراوانی به جستجوی علل اعجاز قرآن کریم برآمدند و نظم قرآن را یکی از دلایل اعجاز قرآن برشمردند. در قرن دوم هجری کتابهایی در زمینه نظم قرآن که دلالت بر اعجاز قرآن داشته باشد نگارش شده است، ولی چون این کتابها مفقود گشته منظور از نظم در آنها مشخص نمی‌باشد. در قرن سوم جاحظ کتابی تحت عنوان نظم القرآن تألیف کرده است که این کتاب نیز مفقود گشته است، ولی منظور از نظم در این کتاب به مدد کتابهای دیگر ایشان آشکار گشته است. احتمال می‌رود که منظور ایشان از نظم، همان نظم حروف و هماهنگی ترکیب و انسجام آنها است و یا پیوستن لفظی بر دیگری بر اساس نظم و دلالت الفاظ و به هم آمیختن معانی آنها به وجهی که عقل آن را اقتضاء کند. (عرفه، ۱۹۸۵، ۵۷۴) در قرن‌های بعد دانشمندانی دیگر همچون ابن مقفع، سیبویه، فراء، ابن قتیبه و... به نوعی به آن پرداختند ولی نخستین بار عبد القاهر جرجانی بود که از سه منظر نحوی، معنایی و لفظی به بررسی نظم قرآن پرداخت و از ارتباط میان ساختار زبان و ساختار اندیشه سخن گفت و انسجام و نظم میان واژگان و معانی را پژوهاک و انعکاس نظم ذهنی به شمار آورد. (جرجانی، دلائل الاعجاز، ۱۳۹۸) در این راستا مقاله حاضر نیز به بررسی نظم در معانی افعال و مشتقات قرآنی که با حرف فاء آغاز می‌شوند و در فاء الفعل مشترک هستند و به نوعی نمایان گر نظم قرآن هستند، پرداخته است تا بر این مینا مشاهده کند که چند درصد از این افعال و مشتقات در معنا نیز یکسان می‌باشند و این نظم در معانی آنها نیز جاری است.

بیان مسئله

قرآن منظومه‌ی منسجم و به هم پیوسته‌ای است که از جانب خداوند سبحان به صورت دفعی و تدریجی بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وسلم فرو فرستاده شد. نظم و انسجام این کتاب آفرینش در سطوح متفاوت به گونه‌ای است که تمام سوره‌ها و آیه‌ها و کلمات را دربر می‌گیرد. درک جوانب اعجاز قرآن کریم و فصاحت و بلاغت و نظم آن برای عرب صدر اسلام با توجه به دارا بودن فطرت و

ذوق سلیم کار سختی نبود اما با فرا رسیدن قرن دوم و گسترش فتوحات اسلامی و اختلاط عرب و عجم ذوق و سلايق آنها دچار تغييرات و دگرگونی شد و رو به ضعف نهاد تا جایی که در مقابل تحدی قرآن سر افکنده شدند. با گسترش اسلام و فراگیر شدن تعالیم قرآن، عالمان و دانشمندان به کشف و جستجوی علل اعجاز قرآن پرداختند و نظم قرآن را از جمله آن برشمردند بنا بر این بررسی نظم در قرآن بدان جهت اهمیت دارد که به دنبال کشف جوانب بلاغی و اعجاز قرآن کریم است.

در تحقیق حاضر ابتدا این سؤال مطرح شد که چند درصد از افعال و مشتقاتی که در قرآن با حرف فاء آغاز می شود و در فاء الفعل مشترک هستند، در معانی نیز مشترک می باشند و به معنای گشودن و جدا کردن هستند و حکایتگر نظم قرآن در معانی لغات می باشند در این راستا با مراجعه به کتابهای لغت تمامی افعال و مشتقات قرآنی را که با حرف فاء آغاز می شدند استخراج کرده و معنای مورد نظر را در آنها جستجو کرده تا مشخص شود چه میزان از آنها معنای فوق را می دهند.

ضرورت و اهداف پژوهش

ناگفته پیداست که پژوهش و کنکاش پیرامون الفاظ و کلمات قرآن و بررسی جوانب بلاغی و نحوی آنها جایگاه ویژه ای در درک اعجاز قرآن و نظم آن و فهم محتوای آن دارد. رسالت مخاطبان اندیشیدن در مفاهیم قرآن و درک فصاحت و بلاغت آن است، از این رو هر گونه پژوهشی که گوشه ای از دلالت و معنای متن را روشن کند و نظم قرآن را به نمایش بگذارد ارزنده است و تحقیق حاضر با بررسی منطقی نظم در معانی افعال و مشتقات قرآنی که با حرف فاء آغاز می شوند، گامی هر چند کوچک در جهت اعتلای فرهنگ قرآنی برداشته است به امید آن که در ترویج این فرهنگ غنی و عظیم کمک شایانی بکند.

پیشینه

شناخت پدیده ی نظم و ترتیب و ارتباط تنگاتنگ اجزاء، سوره ها، آیات و حتی کلمات قرآن مجید به عنوان یک مجموعه ی واحد، هماهنگ و منظم موضوعی است که از دیر باز مورد عنایت بزرگان دین و مورد توجه مفسران قرآن و علاقه مندان به این کتاب آسمانی بوده است و کوششهای بسیاری نیز در این راه انجام گرفته و مقالات، رسالات و کتب گوناگونی هم در این موضوع به رشته تحریر در آمده است. جاحظ از جمله اندیشمندانی است که در قرن سوم پیرامون نظریه نظم و انسجام قرآن و کشف جوانب اعجاز قرآن کتاب با عنوان نظم القرآن را نوشته است و پس از او ابن قتیبه نیز از جمله کسانی است که اعجاز قرآن را به نظم آن دانست. در قرن چهارم نیز تلاشهایی در زمینه نظم

قرآن توسط علی بن حسین واسطی در کتاب اعجاز القرآن فی نظمه و احمد بن سهل ابوزید در کتاب نظم قرآن انجام گردیده است و همین طور تلاش‌های عالمان ادامه داشته است تا این که در قرن پنجم عبد القاهر جرجانی در کتاب دلایل الاعجاز برای نخستین بار نظم را از سه منظر نحوی و معنایی و لفظی مورد بررسی و تحلیل قرار داد. و امروزه و در عصر حاضر نیز پژوهش‌ها و تحقیقات فراوانی در این زمینه صورت گرفته است که مهم‌ترین آنها عبارتند از:

۱. نظریه‌ی نظم و قیمت‌ها العلمیه فی دراسات اللغویه عند عبد القاهر الجرجانی، ولید محمد مراد،

دارالفکر ۱۹۸۲م

۲. نظریه‌ی عبد القاهر فی النظم، الدكتور درویش الجندی، جامعه قاهره مکتبه نهضته مصر، ۱۹۶۰ م

۳. نظریه‌ی نظم تاریخ و تطور، حاتم صالح الضامن، دار الحریه للطباعه بغداد ۱۹۷۹ م

۴. نظم قرآن، مهندس عبدالعلی بازرگان ۱۳۷۴، انتشارات قلم تهران

مقالات و رساله‌هایی هم در این زمینه نگارش شده است که بیشتر به انسجام و نظم موردی در قرآن و بر محور سوره‌ها توجه کرده‌اند و نظم قرآن را در لغات و آیات و سوره‌ها بررسی کرده‌اند از جمله:

۱. مقاله بررسی نظم در سوره‌های قرآن، کوششی در جهت کشف نظم در سوره یاسین از احمد

زارع زردینی

۲. رساله تحلیل و بررسی نظم در قرآن (سوره کهف) از اعظم نظری و...

اما در طی جستجوهای انجام گرفته این نتیجه حاصل شد که تا کنون پژوهشی تحت عنوان بررسی نظم در معانی افعال و مشتقات قرآنی با فاء الفعل (حرف فاء) مشترک صورت نگرفته است که در پی کشف نظم در لغات قرآنی و معانی آنها باشد

پرسشهای تحقیق

۱. آیا نظم قرآن علاوه بر اینکه در آیات و سوره‌های قرآن وجود دارد در لغات قرآن نیز موجود است؟

۲. آیا نظم قرآن همان طور که در زیر مجموعه لغات قرآنی (افعال و مشتقات با فاء الفعل مشترک)

وجود دارد، در معانی آنها نیز موجود است؟

۳. چند درصد از افعال و مشتقات قرآنی که در فاء الفعل مشترک هستند دارای معنای یکسان

گشودن و جدا کردن می‌باشند و از این طریق حکایت گر نظم قرآن هستند؟

فرضیه های پژوهش

۱. به نظر می رسد که نظم قرآنی علاوه بر این که در آیات و سوره های قرآن وجود دارد، در لغات نیز موجود باشد چرا که آیات قرآن متشکل از واژگان و لغات است و افعال و مشتقات قرآنی که با حرف فاء آغاز می شوند نیز زیر مجموعه لغات قرآنی هستند.

به نظر می رسد درصد قابل توجه ای از افعال و مشتقات قرآنی که با حرف فاء آغاز می شوند و در فاء‌الفعل مشترک هستند و از نظم خاصی پیروی می کنند در معانی نیز مشترک باشند و دارای معنای یکسان گشودن و جدا کردن باشند.

مواد و روش ها

نظم

یکی از مباحثی که از دیر باز میان دانشمندان علوم قرآنی و بلاغت وجود داشته است و توجه آنها را به خود جلب کرده است مبحث نظم قرآن است چرا که یکی از علل اعجاز قرآن کریم می باشد. نظم در کلام یعنی اجزای کلام به گونه ای زیبا ترکیب شده باشند که متناسب با مقتضای حال مخاطب باشند و نتوان هیچ جزئی را جایگزین جزئی دیگر کرد. حال به بررسی معنای لغوی و اصطلاحی نظم در بین عالمان و مفسران می پردازیم.

نظم در لغت

نظم در لغت یعنی تألیف کردن و ارتباط دادن چیزی به چیز دیگر و گرد آوردن یکی در کنار دیگری (ابن منظور ۵۷۸، ۱۴۱۴) و یا نظم در لغت در نظر فیروز آبادی یعنی تألیف و جمع کردن چیزی با چیز دیگر (فیروز آبادی ۱۵۵، ۱۴۱۵)

نظم در اصطلاح

عبدالقاهر جرجانی در کتاب دلایل الاعجاز نظم را این گونه بیان کرده است: نظم این است که کلامت را به گونه ای بیان کنی که مطابق با مقتضای دانش نحو باشد و بر اساس قوانین و اصول این علم عمل کنی و شیوه های آن را بشناسی و از آن تجاوز نکنی، وی معتقد است که بلاغت کلام نه بر اساس معنای پدید می آید و نه بر اساس لفظ بلکه به واسطه نظم و اسلوب لفظی و ترکیب کلام و پیوند های نحوی حاصل می شود. (جرجانی ۲۴۹، ۱۳۹۸) به بیان دیگر نظم در نظر ایشان همان قصد کردن معنای نحو در بین کلام و تعلق بعضی بر بعضی دیگر است به گونه ای که لفظ تابع معنا باشد تا اینکه نظم منجر به صورتی برای معنای اصلی که در جان ها تأثیر گذار است شود و بر اساس آن، کلام قوی و مستحکم از کلام سخیف و پست باز شناخته شود. (عرفه، ۱۹۸۵، ۵۸۲، ۵۸۳)

از بیانات و کلام جرجانی این نتیجه حاصل می‌شود که اعجاز قرآن در نظم و ترتیب کلمات و ارتباط موجود بین آنها برای ادای معنای مورد نظر است نه چیزی جز آن.

نظم کلام نزد دانشمندان بلاغت همان هماهنگی و تناسب دلالت لفظ با معنا است به گونه‌ای که عقل اقتضاء می‌کند. (عرفه ۱۴۰۵، ۷)

نظم در تفکر جاحظ، نظم ناشی از الفاظ، ساختار نیک، کمال ترتیب و دقت تألیف است، وی معتقد بود هر واژه‌ای باید در جای خود به کار برده شود و همین حسن هم نشینی واژگان است که سبب اعجاز قرآن و نظم بی‌بدیل آن شده است. (جاحظ ۱۹۹۸، جلد دوم، ۲۱)

بنابراین از مجموع گفتار اندیشمندان به دست می‌آید که همین ترکیب و تناسب کلمات و الفاظ با معانی آنها است که قرآن را معجزه کرده است و در صورت عدم رعایت آنها در نظم و انسجام کلمات و رسانیدن معنا و مقصود آیات اختلال پیش می‌آید. در قرآن انواع نظم وجود دارد، این نظم هم در بین سوره‌های قرآن که پشت سر هم آمده‌اند وجود دارد و هم در بین تک‌تک آیات و کلمات دیده می‌شود. حال که بنا بر نظر دانشمندان و صاحب نظران علوم قرآنی وجود نظم در لغات این کتاب الهی اثبات شده است این نتیجه حاصل می‌شود که این نظم در افعال و مشتقات قرآنی با فاء الفعل (حرف فاء) مشترک که زیر مجموعه لغاتی قرآنی هستند نیز اثبات می‌شود.

حال برای کشف نظم در معانی افعال و مشتقات قرآنی که در فاء الفعل (حرف فاء) مشترک هستند و در راستای پاسخ به این پرسش که چند درصد از آنها دارای معنای یکسان گشودن و جدا کردن می‌باشند کتاب‌های لغت و مفردات بسیاری مورد بررسی قرار گرفت که در طی آن تمامی ریشه‌های افعال و مشتقاتی که با حرف فاء آغاز می‌شدند و نیز معانی آنها از مدخل حرف فاء استخراج شد، نتیجه این که ۷۱ نوع ریشه وجود داشته است. این ریشه‌ها، ترجمه آنها و کتب مورد بررسی در جدول ۱ آمده است و برای یافتن افعال و مشتقات ذکر شده در جدول به مدخل حرف فاء (حرف بیستم از الفبای زبان عربی) در منابع زیر (ستون هفتم جدول) مراجعه شود.

منابع مورد استفاده	تعداد تکرار افعال از ریشه	تعداد تکرار مشتقات از ریشه	دارای معنای گشودن و جدا کردن؟	ریشه	ریشه فعل	ردیف
العین خلیل بن احمد	1	1	1	شکافتن	فتق	1
فراهیدی، لسان	0	1	1	بریدن، جدا کردن	فصم	2
العرب ابن منظور،	0	1	1	از بین رفتن، جدا شدن	فنی	3
قاموس المحيط	0	2	1	جدا کردن	فکک	4
محمد بن یعقوب	1	3	1	شکافتن، جدا شدن	فجج	5
فیروز ابادی، تاج	0	3	1	انقطاع، جدا شدن	فتر	6
العروس محمدین	0	3	1	جدا کردن، جاگشادن	فسح	7
محمد زبیدی، معجم	0	3	1	گم شدن، جدا شدن	فقد	8
مقایس اللغة احمد	0	4	1	شکافتن	فلق	9
بن فارس بن زکریا،	3	5	1	از دست رفتن، جدا شدن	فوت	10
قاموس القرآن	0	5	1	تنها بودن، جدا بودن	فرد	11
قرشی، معجم	0	5	1	گروه بسیار، جدا شده از دیگران	فوج	12
الوسیط مدرسی به	1	6	1	دست کشیدن از کار	فرغ	13
اشراف صلاح الدین	1	9	1	گشودن، گشایش	فرج	14
الهواری، مفردات	0	9	1	پراکنده شدن، جدا شدن	فضض	15
راغب اصفهانی،	4	11	1	فرار کردن، جدا شدن از بقیه	فرر	16
المعجم المفصل فی	8	20	1	شکافتن	فطر	17
الاعراب طاهر یوسف	4	24	1	شکافتن	فجر	18
الخطیب جلد ۳ ص ۳۰۳،	2	29	1	رستکار شدن، جدا شدن از بدان	فوز	19
معجم	12	38	1	گشودن	فتح	20
الاصمعی، هادی	0	40	1	شکافتن، گشودن	فلح	21
حسن، حمودی، ص						

۳۰۸	11	43	1	بریدن، جدا کردن	فصل	22
مصباح المنیر،	4	54	1	جدا شدن از حق	فسق	23
احمد بن محمد بن	11	60	1	امتحان کردن و جدا کردن	فتن	24
علی، الفیومی، (م. ۷۷۰ هـ)،	0	60	1	شکافتن	فری	25
اساس البلاغه،	6	72	1	شکافتن، جدا کردن	فرق	26
ابوالقاسم محمود بن	16	104	1	مانده، باقی ماند، جدا شده	فضل	27
عمر،	1	1	0	فهمیدن	فهم	28
زمخشری، تحقیق	0	1	0	پیوسته	فتا	29
استاد عبدالرحیم	0	1	0	جای وسیع	فجو	30
محمود	0	1	0	گیاه جویده شده در شکم	فرث	31
المعجم البسیط،	0	1	0	بالا رفتن	فرع	32
فخرالدین طریحی،	0	1	0	خود پسندی	فره	33
(۱۰۸۵ هـ)،	0	1	0	تفسیر کردن	فسر	34
معانی الحروف، حسن	0	1	0	فصیح بودن	فصح	35
عباس (ترجمه ابراهیم	0	1	0	مکان باز و وسیع	فضا	36
زارعی فر ۱۳۸۸)	0	1	0	رسوا کردن	فضح	37
المعجم الاحصائی	0	1	0	جاباز کردن، گشودن	فضو	38
لالفاظ القرآن الکریم،	0	1	0	بد خلقی	فظظ	39
محمود روحانی،	0	1	0	زردی شدید	ققع	40
المعجم البسیط،	0	1	0	شخص مجهول	فلن	41
ناصر علی، عبدالله	0	1	0	کم عقلی	فند	42
	0	1	0	شاخه درخت	فنن	43
	0	1	0	سیر، پیاز	فوم	44
	0	3	0	تاییدن	فتل	45
	0	3	0	بسیار گوارا	فرت	46

47	فزز	رمیدن وحشت کردن	0	3	0
48	فشل	ضعف، ترس	0	4	2
49	فور	جوشیدن، غلیان	0	4	2
50	فرش	گسترده	0	6	1
51	فزع	خوف، ترس	0	6	4
52	فخر	بالیدن به مال و جاه	0	6	0
53	فیاً	بازگشتن	0	7	2
54	فرط	تقدم و جلو افتادن	0	8	4
55	فوض	تفویض، واگذار کردن	0	9	0
56	فأی - فاو	جای صاف و صیقلی	0	11	0
57	فدی	عوض دادن، فدیة	0	13	1
58	فوه	فلان حرف را زد	0	13	0
59	فقر	حاجت	0	14	0
60	فاد	قلب، دل	0	16	0
61	فکر	اندیشه	0	18	1
62	فرض	قطع، تعیین	0	18	8
63	فکه	هر چیز خوردنی سرور آور	0	19	0
64	فقه	فهمیدن	0	20	0
65	فتی	تازه جوان	0	21	0
66	فرح	شادی	0	22	7
67	فحش	کار بسیار زشت	0	24	0
68	فلک	کشتی	0	25	0
69	فوق	بالا	0	43	0
70	فسد	فساد کردن	0	50	3
71	فعل	انجام دادن	0	108	28

از این تعداد ۲۸ نوع ریشه آن دارای حداقل یک فعل می‌باشد مثل فتر که به اشکال «یفتَر» و «یفترون» در قرآن آمده است (ستون ششم جدول). بقیه ریشه‌ها دارای مشتقاتی از ریشه افعال بوده‌اند و در تمام قرآن به صورت فعل نیامده‌اند مانند فتل که تنها به صورت فتیلاً ذکر شده است. ضمناً ۲۷ نوع ریشه از این ۷۱ نوع ریشه‌ی افعال، دارای معنای گشودن و جدا کردن بوده است که در ۲۷ سطر اول جدول ذکر شده‌اند. در ادامه به تعریف میانگین وزن‌دار برای لحاظ کردن تاثیر تکرار در جدول بالا پرداخته می‌شود.

میانگین وزن دار

در دانش آمار میانگین وزن‌دار یا موزون نوعی سنجش گرایش به مرکز است و عبارت است از میانگین حسابی یک مجموعه داده‌های نابرابر و ناموزون. در محاسبه میانگین موزون یک مجموعه عامل‌های نابرابر، برای هر یک از عامل‌ها، وزن یا ارزش معینی در نظر گرفته می‌شود و سپس آن عامل در وزن معین ضرب می‌گردد. آن‌گاه جمع این ارقام به دست آمده بر مجموع وزن‌ها تقسیم می‌شود.

$$\bar{x} = \frac{\sum_{i=1}^n w_i x_i}{\sum_{i=1}^n w_i}$$

\bar{x}

فرمول محاسبه آن در زیر آمده است:

که در آن (x_i) عامل‌های دارای وزن یا تکرار یا ارزش (w_i) ، n تعداد کل داده‌های آماری و برابر میانگین موزون مجموعه داده‌های تکراری با اوزان متفاوت است. لذا در این تحقیق، ریشه‌های افعال و مشتقات عوامل نابرابر و ناموزون (x_i) ، تعداد تکرار در هر ستون برابر وزن یا ارزش (w_i) و تعداد داده‌های آماری برابر n می‌باشد. نهایتاً \bar{x} برابر میانگین موزون مجموعه داده‌های تکراری با اوزان متفاوت است.

بحث

همان‌طور که در بخش گذشته دیده شد، ریشه‌های افعالی که با حرف فاء آغاز شده بودند، بدون تکرار ۷۱ مورد بود. هم‌چنین افعالی که دارای معنای گشودن و جدا کردن بودند، بدون تکرار، ۲۷ مورد بود. پس ۲۷/۷۱ نشان‌دهنده کسری است که از تقسیم افعال دارای معنای گشودن و جدا کردن بر کل افعال که با حرف فاء آغاز شده‌اند بوجود آمده است.

برخی از این ریشه‌ها که با حرف فاء آغاز شده اند چندین بار و با صیغه‌های متفاوت در قرآن تکرار شده‌اند که تعداد آنها با تکرار ۱۴۹ مورد می‌باشد. از طرفی افعال دارای معنای گشودن و جدا کردن با تکرار و با در نظر گرفتن صیغه‌های متفاوت آن در قرآن ۸۵ مورد می‌باشد. لذا ۸۵/۱۴۹ نشان‌دهنده کسری است که از تقسیم افعال دارای تکرار با معنای گشودن و جدا کردن بر کل افعال تکرار شده در قرآن که با حرف فاء آغاز شده‌اند به وجود آمده است.

سپس در ادامه تمامی کلمات و مشتقاتی که با ریشه دارای فاءالفعل در قرآن آمده‌اند مورد بررسی قرار گرفت. نهایتاً درباره مشتقات این که، تعداد ۶۱۵ مشتق در قرآن دارای ریشه با معنای گشودن و جدا کردن آمده است. کل مشتقات با ریشه دارای حرف فاءالفعل ۱۱۲۶ مورد است. لذا ۶۱۵/۱۱۲۶ نشان‌دهنده کسری است که از تقسیم مشتقات قرآنی دارای معنای گشودن و جدا کردن، بر تمامی مشتقات و کلمات قرآنی که با حرف فاء آغاز شده‌اند به وجود آمده است.

نتیجه

این تحقیق با موضوع بررسی نظم در معانی افعال و مشتقات قرآنی با فاءالفعل (حرف فاء) مشترک به دنبال کشف نظم در معانی لغات قرآنی و رسیدن به آمار دقیق معنای گشودن و جدا کردن با این هدف که نشان دهد علاوه بر این که نظم در افعال و مشتقات قرآن وجود دارد، در معانی آن نیز وجود دارد. نظم در لغات قرآنی توسط اندیشمندانی همچون جاحظ، عبدالقاهر جرجانی و... اثبات گردید؛ لذا برای اثبات نظم در زیر مجموعه لغات قرآنی (افعال و مشتقات با فاءالفعل (حرف فاء) مشترک) و معانی آنها تمامی افعال و مشتقات قرآنی که با حرف فاء آغاز می‌شوند در کتب لغت و مفردات مورد بررسی قرار گرفت.

با بررسی نتایج به دست آمده و پس از تحلیل کسرها، ۳۸ درصد ریشه‌های افعال در قرآن بدون تکرار دارای معنای گشودن و جدا کردن است.

سپس با استفاده از میانگین موزون و با در نظر گرفتن تکرار افعال، این نتیجه حاصل شد که ۵۷ درصد از افعال قرآن که با حرف فاء آغاز می‌شدند به معنای گشودن و جدا کردن می‌باشند.

همچنین ۵۴/۶ درصد از مشتقات و کلمات قرآن که با حرف فاء آغاز می‌شدند معنای فوق را می‌دهند. همان‌طور که ملاحظه می‌گردد، معنای مورد نظر درصد قابل‌ذکری را به خود اختصاص داده است که حتی از نصف نیز بیشتر می‌باشد. این نتیجه قابل توجه است و حکایت‌گر بخش اندکی از نظم

اقیانوس عظیم و بی‌کران قرآن می‌باشد. به امید آن که این تحقیق راه‌گشای علاقه‌مندان علوم قرآنی باشد و مورد استفاده پویندگان علوم قرآنی قرار گیرد.

پیشنهادها

- بررسی شود آیا حروف قرآن دارای بار معنایی خاص می‌باشند و در صورت وجود، کدام حروف با چه بار معنایی؟
- بررسی کاربرد حرف فاء در فاء الفعل تمام افعال زبان عربی و مقایسه آن با تحقیق حاضر.

منابع

- ابن زکریا احمد بن فارس، معجم مقاییس اللغة، محقق: عبدالسلام محمد هارون، ناشر: دارالجیل، چاپ اول، محل نشر: بیروت ۱۹۹۹ م
- ابن منظور محمد بن مکرم (۶۳۰-۷۱۱)، لسان العرب، ناشر: دارصادر، محل نشر: بیروت
- بازرگان، عبدالعلی، نظم قرآن، ۱۳۷۴، ناشر: انتشارات قلم، محل نشر: تهران
- جاحظ، ابو عثمان (۱۹۶۴م) رسائل الجاحظ، تحقیق: عبدالسلام محمد هارون
- جرجانی، عبدالقاهر، (بی تا) دلائل الاعجاز، تحقیق: محمود محمد شاکر، قاهره، مکتبه الخانجی
- جندی، درویش (۱۹۶۰ م)، نظریه عبدالقاهر فی النظم، نشر و طبع مکتبه نهضه مصر
- حمودی، هادی حسن، معجم الاصمعی، ناشر: عالم الکتب، محل نشر: بیروت، لبنان.
- الخطیب، طاهر یوسف، المعجم المفصل فی الاعراب، ناشر: دارالکتب العلمیه، محل نشر: بیروت، لبنان.
- راغب اصفهانی ۵۰۲ ق، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، ناشر، دارلشامیه، محل نشر: بیروت.
- روحانی، محمود، المعجم الاحصائی لالفاظ القرآن الکریم (فرهنگ آماری کلمات قرآن کریم)، ناشر: موسسه چاپ آستان قدس رضوی، محل نشر: مشهد ۱۳۶۶
- زبیدی محمد بن محمد (۱۱۴۵-۱۲۰۵ق)، تاج العروس من جواهر القاموس، محقق: علی شیری، ناشر: دارلهدیة
- زمخشری، ابوالقاسم محمود بن عمر، اساس البلاغه، تحقیق استاد عبدالرحیم محمود، ناشر: دارالمعرفه، محل نشر: بیروت، لبنان.
- طریحی، فخرالدین (۱۰۸۵ هـ)، مجمع البحرین، ناشر: موسسه الاعلمی للمطبوعات، محل نشر: بیروت، لبنان.
- عباس، حسن، معانی الحروف، مترجم: ابراهیم زارعی فر، ۱۳۸۸، ناشر: انتشارات امیرکبیر، محل نشر: تهران
- عبدالباقی، محمد فواد، معجم المفهرس لالفاظ القرآن الکریم، ناشر: انتشارات حر، محل نشر: تهران ۱۳۷۸

- عبدالله (حکمت)، ناصر علی، المعجم البسيط، ناشر: دارالفکر، محل نشر: قم، ۱۳۸۷
- عرفه عبدالعزيز عبدالمعطي (۱۴۰۵ ق) من بلاغة النظم العربي دراسة التحليلية لمسائل علم المعاني، بيروت، عالم الكتب
- عرفه عبدالعزيز عبدالمعطي (۱۴۰۵ ق)، قضية الاعجاز القرآني ناشر: بيروت محل نشر: عالم الكتب
- فراهیدی خلیل بن احمد بن عمرو بن تمیم (۱۰۰-۱۷۵)، العین، محقق: دکتر مهدی مخزومی و دکتر ابراهیم سامرای، به تصحیح: استاد اسعد الطیب، نشر: مؤسسه دارالهجره
- فیروزآبادی محمد بن یعقوب (۷۲۹-۸۱۷ ق)، قاموس المحيط، ناشر: دارالکتب العلمیه، محل نشر: بیروت
- الفیومی، احمد بن محمد بن علی، (م. ۷۷۰ هـ)، مصباح المنیر، ناشر: دارالهجره، محل نشر: ایران، قم
- قرشی علی اکبر، قاموس القرآن، ناشر: دارالکتب السلامی، محل نشر: تهران، سال انتشار ۱۳۷۱
- مدرسی، به اشراف صلاح الدین الهواری، معجم الوسیط، ناشر: دارالبهار، محل نشر، بیروت (دارالمکتبه الهلال) ۱۹۹۹ م.
- محمد مراد، ولید (۱۹۸۳ م) نظریه النظم و قیمتها العلمیه فی الدراسات اللغویه عند عبدالقاهر الجرجانی، چاپ ۱، دارالفکر